

Rozdział I. Ewolucja celu regulacji wad oświadczenia woli

§ 1. Cel regulacji wad oświadczenia woli a koncepcja oświadczenia woli

Na pierwszym etapie badań należy ocenić, czy ustawodawcy przyświecał jeden cel, tożsamy dla wszystkich wad oświadczenia woli podczas wprowadzenia ich regulacji. Założenie o racjonalności ustawodawcy pozwala domniemywać, że ingerencja ustawodawcza jest nakierowana na osiągnięcie określonego celu. Normy zostają ukształtowane w taki sposób, by mogły, w jak najszerszym zakresie, prowadzić do urzeczywistnienia tego właśnie celu. Może się jednak zdarzyć, że problemy podobne do tych, których rozwiązywaniu miały służyć wymienione instytucje, pojawią się także na innej płaszczyźnie, na której ustawodawca dąży do osiągnięcia innego celu. Zastosowanie dawnych norm na nowej płaszczyźnie będzie możliwe, jednak nie będzie prowadziło w sposób optymalny do realizacji nowego celu, gdyż w strukturze normy będzie zakodowana inna funkcjonalność.

Czy pojawianie się masowego obrotu konsumenckiego wpłynęło na postrzeganie celu wad oświadczeń woli? Jeśli tak, to czy kodeksowa regulacja wad oświadczeń woli, ukształtowana w innej rzeczywistości społeczno-gospodarczej, pozwala na realizację obecnego celu ustawodawcy?

Cel ochrony regulacji wad oświadczenia woli może być różny, w zależności od koncepcji oświadczenia woli przyjętej w danym systemie prawnym. Prezentowane były dotychczas różne koncepcje oświadczenia woli – należące (w uproszczeniu) do nurtu subiektywnego¹ lub obiektywnego². Jeśli w danym

¹ S. Gołąb, Oświadczenie woli, w: Encyklopedia podręczna prawa prywatnego, s. 1334–1335; A. Kozaczka, Błąd jako wada oświadczenia woli, s. 16; W. Flume, Allgemeiner Teil, s. 30; F.C. Savigny, za: W. Flume, Allgemeiner Teil, s. 50, 54.

² E. Till, Polskie prawo zobowiązań, s. 57; L. Domański, Instytucje kodeksu zobowiązań, s. 226; R. Longchamps de Brier, Zobowiązania, s. 78; K. Gandor, Konwersja nieważnych czynności praw-

systemie prawnym elementem centralnym jest autonomiczna wola wywołania skutków prawnych, regulacja wad oświadczenia woli będzie postrzegana jako instrument mający chronić wolę jednostek (nurt subiektywny). Jeśli natomiast kluczowe jest to, co obiektywnie uzasadnione i społecznie pożądane, wówczas przepisy regulujące wady oświadczenia woli mogą być widziane jako narzędzie zwalczania niepożądanych zjawisk systemowych, w szczególności zachwiania równowagi kontraktowej (nurt obiektywny).

Koncepcja oświadczenia woli oparta na realnie przeżytych przez człowieka akcie woli³ powstała w pandektystycznej nauce prawa cywilnego i jest nierozwalnie związana z ideą wolności ludzkiej⁴ – reguły leżące u podstaw prawa cywilnego mają zapewnić ochronę swobodnego podejmowania woli i jej wyrażania. Wśród członków doktryny⁵ opowiadających się za tą koncepcją powszechnie akceptowano podstawowe znaczenie czynnika subiektywnego. Nie było możliwe wywołanie skutków prawnych przez zachowanie, które zostało dokonane bez woli wywołania skutków prawnych, choćby w oczach osoby trzeciej mogło stanowić oświadczenie woli⁶. Tym samym oświadczenie woli o danej treści nie mogło zostać złożone pomimo braku lub wbrew woli osoby je składającej.

U schyłku XVIII w. w prawie austriackim pojawiła się teoria oświadczenia, akcentująca znaczenie ujawnionego zachowania oświadczającego⁷. Choć początkowo była uznawana za teorię zupełnie odmienną od teorii woli⁸, również akceptowała dychotomię oświadczenia woli: wola a jej uzewnętrzniony przejaw. Przypisanie decydującego znaczenia subiektywnemu zjawisku wewnętrzn-

nym, s. 59; A. Wolter, *Prawo cywilne*, 1963, s. 208–209; J. Gwiazdomorski, *Próba korektury pojęcia czynności prawnej*, s. 57, 65–66; B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Wady oświadczenia woli*, s. 25; Z. Radwański, *Teoria umów*, s. 37; B. Gawlik, *Procedura zawierania umowy*, s. 8–12, 29, 41; S. Grzybowski, w: *System PrCyw*, t. I, 1985, s. 484; A. Jędrzejewska, *Koncepcja oświadczenia woli*, s. 174.

³ Z. Radwański, *Teoria umów*, s. 37.

⁴ K. Mularski, Z. Radwański, w: *System PrPryw*, t. 2, 2019, s. 7–8, 13.

⁵ A. Kozaczka, *Błąd jako wada oświadczenia woli*, s. 16; S. Gołąb, *Oświadczenie woli*, w: *Encyklopedia podręczna prawa prywatnego*, s. 1334–1335.

⁶ A. Kozaczka, *Błąd jako wada oświadczenia woli*, s. 16. Brak świadomości składania prawnie doniosłego oświadczenia woli był uznawany za okoliczność uniemożliwiającą złożenie oświadczenia woli też przez niektórych przedstawicieli doktryny skłaniających się ku obiektywnej koncepcji oświadczenia woli; F. Studnicki, *Działanie zwyczaju handlowego*, s. 100, 102; S. Grzybowski, w: *System PrCyw*, t. I, 1974, s. 471.

⁷ A. Jędrzejewska, *Koncepcja oświadczenia woli*, s. 16.

⁸ Wskazywano, że w teorii woli i teorii oświadczenia przyjęto przeciwstawne punkty widzenia: subiektywny i obiektywny. B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Wady oświadczenia woli*, s. 10.

nemu w postaci dobrej wiary odbiorcy oświadczenia powodowało, że także tutaj o prawnej doniosłości oświadczenia wciąż decydował stan psychiczny⁹.

Ani teoria woli, ani teoria oświadczenia w czystej postaci nie zostały przyjęte przez ustawodawców europejskich; wykształciła się natomiast teoria zaufania, stanowiąca swoisty kompromis pomiędzy skrajnymi koncepcjami. Decydujące znaczenie przypisano zewnętrznemu wyrażeniu woli, podkreślając konieczność ochrony zaufania osób, które mogły zapoznać się z danym, obiektywnie postrzegalnym zachowaniem. Za wartość nadrzędną została uznana ochrona zaufania adresata oświadczenia co do zasady bez przypisywania większego znaczenia poprawności jego wnioskowań¹⁰.

Zerwanie z dualistyczną koncepcją oświadczenia woli przyniosła w latach 30. XX w. teoria doniosłości prawnej (niem. *Geltungstheorie*)¹¹. Oświadczenie woli zaczęto postrzegać jako czynność konwencjonalną o charakterze społecznym, będącą jednolitą wypowiedzią normatywną stanowiącą zindywidualizowaną normę prawną¹². Jego istotę stanowi rola, jaką ten akt odgrywa w kształtowaniu relacji społecznych – pozwala podmiotowi prawa cywilnego zaciągać zobowiązania na korzystnych i spójnych zasadach¹³. Akceptując potrzebę ochrony zaufania do zachowań innych podmiotów prawa cywilnego, odrzucono tezę o prymacie znaczenia subiektywnego (to, jakie znaczenie oświadczenia woli było zamierzone przez oświadczającego, czy jak oświadczenie zostało zrozumiane przez jego adresata)¹⁴. Za prawnie wiążące uznano znaczenie zobiektywizowane, możliwe do określenia poprzez odwołanie się do konkretnych okoliczności – znaczenie, jakie oświadczający i adresat oświadczenia powinni przypisać oświadczeniu lub jakie znaczenie te podmioty zgodnie przypisywały określönemu oświadczeniu¹⁵.

Na gruncie doktryny polskiej wyraźnie jest widoczna ewolucja koncepcji oświadczenia woli¹⁶, a wraz z nią pojmowania celu regulacji wad oświadczenia

⁹ W. Kocot, Wpływ Internetu, s. 54–55.

¹⁰ *Ibidem*, s. 54. W polskiej doktrynie pojawiły się głosy, że ochrona zaufania powinna oznaczać przypisanie zachowaniu oświadczającego takiego znaczenia, jakie mogłaby mu w danych okolicznościach przypisać osoba trzecia (dążenie do obiektywizacji koncepcji). R. Longchamps de Bérier, Zobowiązania, s. 146, 149, 150; B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, Wady oświadczenia woli, s. 25.

¹¹ K. Larenz, *Methode der Auslegung*, s. 69; Z. Radwański, *Teoria umów*, s. 43–44.

¹² K. Larenz, *Methode der Auslegung*, s. 44–45, 53.

¹³ W. Kocot, Wpływ Internetu, s. 55.

¹⁴ K. Larenz, *Methode der Auslegung*, s. 72.

¹⁵ *Ibidem*, s. 77; A. Wolter, *Prawo cywilne*, 1963, s. 266.

¹⁶ A. Jędrzejewska, *Koncepcja oświadczenia woli*, s. 56–58.

woli. W okresie dwudziestolecia międzywojennego przyjmowano koncepcję mieszaną oświadczenia woli – widoczne było odchodzenie od koncepcji wolicjonalnych w kierunku ujęcia obiektywizującego¹⁷. W okresie powojennym, do końca lat 60. XX w., nastąpił regres, wzrosło znaczenie teorii subiektywizujących¹⁸. Od lat 70. następuje powrót do koncepcji obiektywizujących, wciąż jednak powszechnie jest utrzymywany dychotomiczny podział oświadczenia woli na akt woli i jego zewnętrzny przejaw¹⁹. W tym okresie oświadczenie woli uzyskuje też pierwiastek normatywny, staje się aktem stanowienia normy indywidualnej, kształtującej sytuację prawną osoby²⁰. Wraz ze zmianą stanowiska doktryny co do obowiązującej w prawie polskim koncepcji oświadczenia woli, widać również przemianę w postrzeganiu celu regulacji wad oświadczeń woli. Z kolei początek XXI w. przyniósł możliwość utworzenia prawa granularnego, spersonalizowanego, a wraz z nią pytanie o to, co współcześnie powinno być celem ochrony regulacji wad oświadczeń woli.

§ 2. Kontekst historyczny – autonomia woli jako dobro chronione na etapie tworzenia regulacji wad oświadczeń woli w KZ

W czasach tworzenia i w pierwszych latach obowiązywania KZ przedstawiciele doktryny²¹ widzieli w zastrzeżeniach potajemnych, symulacji, błędzie,

¹⁷ F. Zoll, T. Sołtysik, *Prawo cywilne*, s. 19; E. Till, *Polskie prawo zobowiązań*, s. 56–57; L. Domański, *Instytucje kodeksu zobowiązań*, s. 226; R. Longchamps de Brier, *Zobowiązania*, s. 78.

¹⁸ S. Szer, *Prawo cywilne*, s. 310; S. Grzybowski, w: *System PrCyw*, t. I, 1974, s. 473; A. Kozaczka, *Błąd jako wada oświadczenia woli*, s. 16.

¹⁹ J. Gwiadomorski, *Próba korektury pojęcia czynności prawnej*, s. 57, 65–66; A. Szpunar, *Uwagi o pojęciu czynności prawnej*, s. 13–14; S. Grzybowski, w: *System PrCyw*, t. I, 1985, s. 481.

²⁰ Z. Radwański, *Teoria umów*, s. 44. Zapowiedzią uznania norm prawa stanowionego za źródło skuteczności oświadczenia woli był pogląd wyrażony już w latach 50. XX w., w myśl którego o tym, czy zachowanie wywoła skutki prawne, decyduje nie osoba składająca oświadczenie, a prawo, które może uznać je za zamierzone przez oświadczającego. R. Longchamps de Brier, *Zobowiązania*, s. 75–76.

²¹ Odmienne F. Zoll, zdaniem którego, sprzeczność pomiędzy objawem woli a wolą rzeczywistą może wynikać z trzech typów zjawisk: błędu, przymusu fizycznego, symulacji (rozumianej jako: żart, pozorność, oświadczenie nie na serio). Autor osobno kwalifikował sytuacje, w których dochodzi do wadliwego powzięcia woli, wskazując groźbę i podstęp jako szczególne przypadki, w których element dotyczący pobudki dokonania czynności prawnej ma wpływ na jej ważność. Z kolei wyzysk, uznając go za rodzaj czynności sprzecznej z ustawą i obowiązującymi obyczajami.

przymusie psychicznym i wyzysku typowe przykłady braku zgodności oświadczenia woli z wolą wewnętrzną²². Przyjmowano, że przy symulacji i zastrzeżeniu potajemnym rozbieżność jest powodowana świadomie i rozmyślnie, co przemawiało za odmówieniem ochrony woli wewnętrznej²³. Odmienne rozpatrywano sytuacje, w których niezgodność pomiędzy wolą a jej przejawem nie jest dobrowolna i świadoma tj. w przypadku przymusu psychicznego, błędu, podstępów i wyzysku²⁴. Tutaj zgodność pomiędzy wolą a jej przejawem uznawano za wyłącznie pozorną – w rzeczywistości jest bowiem spowodowana czynnikami, których system prawny nie powinien tolerować²⁵. W tych przypadkach zatem prymat przyznawano zasadzie ochrony autonomii woli²⁶. Element wewnętrzny decydował także o ważności oświadczenia w przypadku oświadczeń woli składanych pod przymusem fizycznym, całkiem niezrozumiałych, wewnętrznie sprzecznych, złożonych w stanie braku swobody lub świadomości powzięcia i wyrażenia woli. Zasada ochrony zaufania w tych przypadkach uzasadniała wyłącznie powstanie odpowiedzialności za szkodę powstałą w związku z wywołanym pozorem²⁷. Celem instytucji wad oświadczenia woli w tym ujęciu była ochrona autonomii woli wewnętrznej oświadczającego.

W KZ ustawodawca zdecydował się połączyć zasadę przejawu woli z zasadą woli²⁸: opowiedział się za teorią zaufania²⁹. Tam, gdzie pojawiała się potrzeba ochrony zaufania adresata oświadczenia, prymat należało przyznać znaczeniu przejawu woli, natomiast w innych przypadkach – woli wewnętrznej³⁰. W myśl poglądów ówczesnej doktryny, przyjęcie koncepcji oświadczenia woli zbliżonej do teorii oświadczenia przesądziło o tym, że celem regulacji wad oświadczenia woli stało się umożliwienie poszanowania woli wewnętrznej podmio-

jami, kwalifikował wraz ze zobowiązaniem do świadczenia niemożliwego jako wadę treści umowy. F. Zoll, T. Soltysik, *Prawo cywilne*, s. 119–125, 126; F. Zoll (*i in.*), *Prawo cywilne*, s. 203.

²² R. Longchamps de Bérrier, w: *Encyklopedia podręczna*, s. 167–169.

²³ *Ibidem*, s. 169.

²⁴ *Ibidem*, s. 169.

²⁵ *Ibidem*, s. 172.

²⁶ *Ibidem*, s. 172.

²⁷ *Ibidem*, s. 165.

²⁸ F. Zoll (*i in.*), *Prawo cywilne* s. 201, 204.

²⁹ I. Rosenblüth, *Błąd i podstęp*, s. 450.

³⁰ F. Zoll (*i in.*), *Prawo cywilne*, s. 201, 204; F. Zoll, *Zobowiązania w zarysie*, 1945, s. 15. Za teorią zaufania opowiedział się także S. Gołąb w ramach Projektu przepisów o przymusie, błędzie i oświadczeniach woli nie na serio, <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/63608/edition/63577> (dostęp: 20.8.2020 r.); zob. L. Górnicki, *Prawo cywilne w pracach Komisji kodyfikacyjnej*, s. 169.

tów prawa cywilnego³¹. Ustawodawca polski, opowiadając się za teorią zaufania na etapie kształtowania regulacji wad oświadczenia woli, starał się chronić zarówno wolę wewnętrzną oświadczającego, jak i zaufanie odbiorcy oświadczenia³². W koncepcjach oświadczenia woli akcentujących aspekt subiektywny – teorii woli, oświadczenia, zaufania – przedmiotem ochrony regulacji wad oświadczenia woli jest element subiektywny, wewnętrzny: wola wewnętrzna oświadczającego lub stan psychiczny odbiorcy (zaufanie). Celem tej ochrony jest zatem wspieranie zasady autonomii prywatnej³³.

Badając cel przyświecający ustawodawcy polskiemu podczas regulowania wad oświadczenia woli, można wyróżnić dwie grupy sytuacji. W pierwszej, tam, gdzie prawodawca przewidział sankcję nieważności, brak jest prawnie skutecznego oświadczenia woli, ponieważ w ogóle brak jest woli wywołania skutków prawnych. W przypadku braku swobody lub świadomości ustawodawca odstąpił od ochrony zaufania innych osób z uwagi na okoliczności indywidualne, związane wyłącznie z oświadczającym, przyjmując że w tej sytuacji ciężar minimalizacji ryzyka związanego z wyborem kontrahenta obciąża osobę dokonującą tego wyboru. Przy pozorności zaś potrzeba ochrony zaufania w ogóle nie powstaje³⁴.

W przypadku pozostałych wad oświadczenia woli, wola wywołania skutków prawnych pojawia się wskutek działania czynników, których system prawny nie powinien tolerować (przemoc, oszustwo, nielojalność). Legislator dokonał ważenia interesów oświadczającego i adresata oświadczenia, badając w szczególności, której z tych stron należy przypisać odpowiedzialność za ów niepożądany czynnik, wywołujący wadliwość oświadczenia woli³⁵. Konstruując przesłanki wad oświadczenia woli, ustawodawca odwołał się do cech i okoliczności ściśle indywidualnych, czyniąc z regulacji wad oświadczenia woli narzędzie ochrony indywidualnej.

Prowadzi to do wniosku, że celem ochrony przewidzianej w ramach kodeksowej regulacji wad oświadczenia woli na etapie tworzenia wspomnianych norm, była ochrona woli wewnętrznej konkretnej jednostki w sytuacjach o charakterze szczególnym, niestandardowym, gdy reguły ogólne nie prowadziły do słusznego, w świetle zasad prawa cywilnego, rezultatu.

³¹ R. Longchamps de Bérrier, w: *Encyklopedia podręczna*, s. 169; *tenże*, *Polskie prawo cywilne*, t. II, 1939, s. 75.

³² F. Zolli in., *Prawo cywilne*, s. 201.

³³ R. Longchamps de Bérrier, w: *Encyklopedia podręczna*, s. 169, 172.

³⁴ A. Ohanowicz, *Wady oświadczenia woli*, s. 37–38.

³⁵ R. Longchamps de Bérrier, w: *Encyklopedia podręczna*, s. 172.

§ 3. Potrzeba wyrównania szans w realiach masowych umów konsumenckich

I. Uwagi wstępne

Wraz z rozwojem konsumenckiego obrotu masowego coraz częściej stosunki prawne są kształtowane w sposób stypizowany, przy użyciu tworzonych jednostronnie ogólnych warunków umownych – strona o słabszej pozycji rynkowej nie ma wpływu na poszczególne postanowienia umowy³⁶. Zanika swoboda kształtowania treści stosunku zobowiązaniowego³⁷, ograniczeniu podlega możliwość wyboru drugiej strony umowy, swoboda decydowania o zawarciu umowy³⁸, staje się natomiast wyraźna dysproporcja pomiędzy podmiotami prawa cywilnego, obejmująca asymetrię informacyjną³⁹, ekonomiczną, a także różną pozycję na rynku.

II. Kształtowanie się zobiektywizowanej koncepcji oświadczenia woli uwzględniającej znaczenie uzasadnionych oczekiwań

Przemiany w obrocie gospodarczym przyczyniły się do zmiany sposobu postrzegania oświadczeń woli. Podjęcie próby odejścia od subiektywnych koncepcji oświadczenia woli i rozwinięcia koncepcji opartej na elementach obiektywnych oraz zauważenie społecznej funkcji oświadczeń woli⁴⁰ przyczyniły się do określenia nowego celu regulacji wad oświadczenia woli.

³⁶ Na temat pojawienia się wzorców umownych w obrocie: *E. Łętowska*, Problematyka ogólnych warunków i wzorów umów, s. 123–124; na temat pierwszych koncepcji doktrynalnych: *E. Łętowska*, Problematyka ogólnych warunków i wzorów umów, s. 127–143; *M. Bednarek*, Wzorce umów, s. 10–11; *P. Miklaszewicz*, Obowiązki informacyjne w umowach, s. 211–216.

³⁷ *E. Łętowska*, Problematyka ogólnych warunków i wzorów umów, s. 151–152. *W. Czachórski* stwierdza *explicite*, że stosowanie wzorców umownych prowadzi do tego, że zasada swobody umów staje się fikcją. *W. Czachórski*, Zobowiązania, s. 146–147.

³⁸ *W. Kocot*, Wpływ Internetu, s. 56.

³⁹ *P. Miklaszewicz*, Obowiązki informacyjne w umowach, s. 17, 55–56.

⁴⁰ *J. Gwiazdomorski*, Próba korektury pojęcia czynności prawnej, s. 65–66; *A. Jędrzejewska*, Koncepcja oświadczenia woli, s. 174–177, 183.

Od lat 70. XX w.⁴¹ odchodzi się od modeli wolicjonalnych oświadczenia woli. Podkreśla się, że podmioty prawa cywilnego, podejmując określone czynności, nie ukierunkowują swoich działań na wywołanie skutków prawnych. Częstokroć w praktyce wola czy świadomość oświadczającego nie będzie obejmować sfery prawnej, a tylko ekonomiczną lub ekonomiczno-społeczną⁴². W znacznej liczbie przypadków poszukiwanie zamiaru wywołania skutków prawnych w woli wewnętrznej podmiotu składającego oświadczenie woli będzie zatem bezcelowe. O doniosłości prawnej oświadczenia woli przesądza nie stan psychiczny oświadczającego i adresata oświadczenia, a istnienie wspólnego interesu społeczno-gospodarczego tych podmiotów⁴³.

Koncepcje, których osią była zasada autonomii woli, ustępują miejsca teoriom, w których kluczowe miejsce zajmuje zasada odpowiedzialności za wywołanie zaufania innych uczestników obrotu. W latach 80. XX w. w orzecznictwie⁴⁴ zaznacza się tendencja do zapewnienia sprawiedliwego rozkładu ryzyka⁴⁵ – odwołanie do niej może uzasadniać nie tylko kwalifikację rodzaju umowy, ale także rozstrzygać o jej treści: z sensem przypisywanym umowie przez nieprofesjonalistę (o treści stosunku umownego przesądzą rzeczywiste, uzasadnione oczekiwania indywidualne) albo niezgodnie z rzeczywistym konsensem stron, ale tak, by zapewnić sprawiedliwy rozkład ryzyka (objektywizacja poprzez oczekiwania standardowe)⁴⁶.

Odpowiedzią na ewolucję mechanizmów składania oświadczeń woli staje się koncepcja⁴⁷ zakładająca możliwie szerokie rozumienie pojęcia oświadcze-

⁴¹ J. Gwiazdomorski, Próba korektury pojęcia czynności prawnej, s. 57–70; A. Szpunar, Uwagi o pojęciu czynności prawnej, s. 14; S. Grzybowski, w: System PrCyw, t. I, 1985, s. 484.

⁴² J. Gwiazdomorski, Próba korektury pojęcia czynności prawnej, s. 60.

⁴³ *Ibidem*, s. 61.

⁴⁴ Uchw. SN z 20.3.1978 r., III CZP 10/78, OSNC 1979, Nr 1–2, poz. 2; wyr. SN z 3.5.1980 r., I CR 2/80, OSNC 1980, Nr 10, poz. 196; uchw. SN z 26.10.1984 r., III CZP 64/84, OSNC 1985, Nr 7, poz. 87; wyr. SN z 17.12.1984 r., IV PR 225/84, OSNC 1985, Nr 9, poz. 137; uchw. SN(7) z 26.3.1985 r., III CZP 71/84, OSNC 1985, Nr 11, poz. 166; wyr. SN z 20.2.1986 r., III CRN 443/85, OSNC 1986, Nr 12, poz. 211.

⁴⁵ A. Jędrzejewska, Koncepcja oświadczenia woli, s. 147–165.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 160–163.

⁴⁷ Wypracowanie tego modelu poprzedził znaczący dorobek doktryny niemieckiej i austriackiej: zmierzająca do wyjaśnienia znaczenia czynności faktycznych teoria zachowania prawnie doniosłego, wyróżniająca czynności prawne i zachowania prawnie doniosłe oraz kompleksowa koncepcja oświadczenia woli, jako czynnik decydujący o znaczeniu prawnym zachowania uznająca to, że oświadczający ponosi odpowiedzialność za wywołanie u innej osoby przeświadczenia, że zachowanie to stanowi oświadczenie woli. F. Bydliński, Privatautonomie, s. 16–17, 117; W. Flume, Allgemeiner Teil, s. 61, 114, 133.

nia woli, oparta na teorii uzasadnionych oczekiwań⁴⁸, w której decydujący ma być kontekst adresata oświadczenia⁴⁹. Wybór tego kontekstu jest uzasadniony dążeniem do wspierania nawiązywania więzi społecznych, a nie ułatwiania ich rozpadu, przy założeniu, że jednostka stale wchodzi w interakcje z innymi, raz w roli oświadczającego, innym razem – odbiorcy oświadczenia⁵⁰. O mocy wiążącej zachowania i możliwości uznania go za oświadczenie woli decyduje normatywne kryterium rozsądnego uczestnika obrotu.

W stosunkach, w których podmioty stale przyjmują te same role, jak ma to miejsce w obrocie konsumenckim, staje się konieczne sięgnięcie po szczególne środki pozwalające przywrócić utraconą równowagę. Mogą one obejmować odmienne metody wykładni: oświadczenie profesjonalisty może być tłumaczone obiektywnie, a nieprofesjonalisty – subiektywnie, bądź treść stosunku prawnego może być kształtowana przez pryzmat normatywnych oczekiwań podmiotu nieprofesjonalnego. W przypadku pierwszej z metod, fundamentalne znaczenie ma szczególne zaufanie, którym w obrocie mieszanym konsument obdarza przedsiębiorcę z uwagi na jego działalność, nie jest jednak możliwa wykładnia niezgodna z treścią konsensu, nawet jeśli postanowienia umowne są bardziej niekorzystne dla podmiotu słabszego niż postanowienia, które mogły być obiektywnie oczekiwane⁵¹.

Zgodnie z teorią A. Jędrzejewskiej, treść oświadczenia woli⁵² powinna być dekodowana w oparciu o obraz zachowania stanowiącego przejaw woli wewnętrznej, ale także przy uwzględnieniu okoliczności towarzyszących jego złożeniu oraz zachowania mającego miejsce przed właściwym złożeniem oświadczenia – a więc przy uwzględnieniu całego kontekstu sytuacyjnego. Treść oświadczenia woli obejmuje także zachowania i okoliczności wiadome odbiorcy komunikatu, poprzedzające złożenie tegoż oświadczenia. Zatem oświadczenie woli składa się z ciągu zachowań⁵³ niekwalifikowalnych jako przejaw woli wewnętrznej, nakierowany na wywołanie skutków prawnych, poprzedzających złożenie oświadczenia woli oraz aktu końcowego – zachowania

⁴⁸ A. Jędrzejewska, *Koncepcja oświadczenia woli*, s. 218.

⁴⁹ Na temat reguły trzech sensów zob. Z. Radwański, *Teoria umów*, s. 51; A. Jędrzejewska, *Koncepcja oświadczenia woli*, s. 181–182.

⁵⁰ A. Jędrzejewska, *Koncepcja oświadczenia woli*, s. 184–185, 186–191.

⁵¹ *Ibidem*, s. 209–210.

⁵² Teoria uzasadnionych oczekiwań może służyć zarówno podczas wykładni treści oświadczenia woli, jak i podczas weryfikacji, czy dane zachowanie stanowi oświadczenie woli. Z. Radwański, *Teoria umów*, s. 55–56; A. Jędrzejewska, *Koncepcja oświadczenia woli*, s. 78; K. Mularski, Z. Radwański, w: *System PrPryw*, t. 2, 2019, s. 73.

⁵³ A. Jędrzejewska, *Koncepcja oświadczenia woli*, s. 220.

stanowiącego przejaw zamiaru wywołania skutków prawnych. Zaufanie wywołane przez zachowanie drugiej strony wpływa na ostateczny kształt oświadczenia woli, mogąc modyfikować sens wynikający z samego tylko aktu końcowego⁵⁴.

Powyższa teoria została zaprezentowana przy odwołaniu się do obrotu mieszanego jako środowiska modelowego, jednak wskazuje się, że przedstawiona koncepcja oświadczenia woli mogłaby mieć charakter generalny⁵⁵. Uzasadnieniem dla rozszerzenia tej teorii jest dążenie do zachowania wspólnej konstrukcji oświadczenia woli w ramach całego obszaru czynności prawnych i „moralny aspekt odpowiedzialności wobec innych za znaczenie własnego zachowania”⁵⁶. Równocześnie jednak jej głównym walorem wydaje się to, że prowadzi ona do „nasylenia powstałych stosunków prawnych treścią pożądaną ze społecznie-gospodarczego punktu widzenia bez unicestwiania zawartych umów”⁵⁷, co wydaje się szczególnie cenne w przypadku umów zawieranych pomiędzy podmiotami nierównorzędnymi.

Tam, gdzie zobiektywizowana koncepcja oświadczenia woli uwzględniająca znaczenie uzasadnionych oczekiwań nie prowadzi do przywrócenia równowagi kontraktowej, wchodzą w grę instrumenty ochrony indywidualnej – wady oświadczenia woli⁵⁸. Gdy oczekiwania oświadczającego co do treści czynności prawnej nie są uzasadnione, natomiast druga strona o tych oczekiwaniach wiedziała lub z łatwością mogła je zauważyć, pojawia się możliwość wzięcia pod uwagę woli wewnętrznej oświadczającego. Koncepcja zaprezentowana przez A. Jędrzejewską stanowi punkt odniesienia w dalszych rozważaniach: w kontekście pozorności⁵⁹ oraz błędu i podstęp⁶⁰.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 221.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 222.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 222, 223.

⁵⁷ A. Stelmachowski, Środki usuwania sprzeczności, s. 148.

⁵⁸ Na temat wpływu wykładni nakazującej uwzględnienie uzasadnionych oczekiwań konsumenta na przydatność regulacji wad oświadczenia woli zob. rozdz. IV § 5. Wyłączenie możliwości wystąpienia rozbieżności pomiędzy rzeczywistością a jej obrazem w umyśle konsumenta.

⁵⁹ Zob. rozdz. III § 3.I.3. Nowa konstrukcja pozorności w APKC – wyraz koncepcji uzasadnionych oczekiwań.

⁶⁰ Zob. rozdz. IV § 5.II. Uzasadnione oczekiwania konsumenta jako wykładnia dostosowująca rzeczywistą sytuację prawną do wyobrażeń konsumenta.

III. Cel regulacji wad oświadczenia woli przez pryzmat wartości wymagających ochrony w obrocie masowym

Badając cel przypisywany obecnie regulacji wad oświadczenia woli, wciąż można wyróżnić dwie grupy sytuacji. W przypadku braku woli wewnętrznej, a więc w sytuacjach, gdy – bez zastosowania reguł dotyczących sposobu przypisania określonym zachowaniom waloru oświadczeń woli – dane zachowanie nie mogłoby zostać uznane za prawnie skuteczne oświadczenie woli, prawodawca przewiduje sankcję nieważności. Wydaje się, że w tym zakresie cel regulacji się nie zmienił – ma ona chronić autonomię woli podmiotów, które bądź znajdowały się w stanie wyłączającym swobodne lub świadome powzięcie i wyrażenie woli, bądź w ogóle nie miały woli wywołania skutków prawnych, zaś brak było konieczności ochrony zaufania adresata takiego oświadczenia.

W przypadkach wad powodujących możliwość uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia, już w latach 70. XX w. pojawiło się stanowisko⁶¹, w myśl którego *ratio legis* regulacji stanowi dążenie do zachowania równowagi w obrocie prawnym – dostarczenie uczestnikom obrotu narzędzi, pozwalających odzyskać rzeczywistą równość szans i sytuacji prawej. Następuje to przez oszacowanie wagi interesów stron i weryfikację, czy któraś z nich zasługuje, w świetle zasad polskiego porządku prawnego, na zwiększoną ochronę kosztem drugiej strony. Tutaj należy uwzględnić w szczególności faktyczną nierówność stron, sprzeczność ich interesów, naganne zachowanie jednej z nich, które doprowadziło do nieprawidłowości w składaniu oświadczenia woli, ograniczanie nielojalności⁶². Na charakter i rodzaj przesłanek wady oświadczenia woli wpływają zatem: rodzaj wady i stopień jej natężenia⁶³, charakter czynności prawnej, którą współtworzy dane oświadczenie⁶⁴ oraz naganność zachowania, które doprowadziło do powstania nieprawidłowości podczas składania oświadczenia⁶⁵.

Tym samym konstrukcja wad oświadczenia woli okazuje się związana raczej z dążeniem do udzielenia szczególnej ochrony osobie, która na nią za-

⁶¹ B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, Wady oświadczenia woli, s. 17.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ Wadliwość musi mieć określony ciężar gatunkowy, np. błąd powinien być istotny i dotyczyć treści czynności prawnej, nie wystarczy, by był subiektywnie uważany przez oświadczonego za znaczący.

⁶⁴ Stąd nieco odmienna konstrukcja błędu przy testamentie, małżeństwie czy w przypadku umów odpłatnych i nieodpłatnych.

⁶⁵ Tak przy podstępnie i groźbie.

sługuje w świetle zasad polskiego porządku prawnego z uwagi na szczególne okoliczności lub cechy indywidualne, niż z wadliwością ocenianego aktu woli. W stosunkach pomiędzy konsumentem a przedsiębiorcą, podmiotem wymagającym tej szczególnej ochrony każdorazowo będzie właśnie konsument.

Pojawiła się zatem tendencja do przypisywania regulacji wad oświadczenia woli powodujących wzruszalność oświadczenia woli nowego celu – nie ma już ona chronić autonomii woli w przypadku szczególnych, indywidualnych okoliczności powodujących zachwianie równowagi kontraktowej, ale powinna służyć przywracaniu równowagi kontraktowej w stosunkach, w których asymetria pomiędzy kontrahentami ma charakter stały.

IV. Próba zastosowania dawnych narzędzi do realizacji nowego celu

Zastosowanie regulacji wad oświadczenia woli (w szczególności błędu, podstęp i groźby) oraz wyzysku do przywracania równowagi kontraktowej w stosunkach, w których asymetria pomiędzy kontrahentami ma charakter stały, wydaje się możliwe, gdyż problemy, które ustawodawca usiłował rozwiązać na etapie regulowania wad oświadczeń woli, pokrywają się w znacznej mierze z problemami pojawiającymi się powszechnie w konsumenckim obrocie masowym. Część z nich przyczynia się do zachwiania równowagi kontraktowej, pogarszając sytuację podmiotu słabszego.

Problem podejmowania przez konsumenta działań w zaufaniu do nieprawdziwego obrazu rzeczywistości – tak, jak ma to miejsce przy błędzie i podstępie – częstokroć jest spowodowany asymetrią informacyjną⁶⁶ pomiędzy konsumentem a przedsiębiorcą. Z kolei różnica w szeroko ujętej pozycji kontraktowej pozwala przedsiębiorcy wpływać na proces decyzyjny konsumenta – poprzez nacisk, perswazję, wyzyskanie przewagi technologicznej⁶⁷ – w sposób analogiczny jak w przypadku groźby czy wyzysku⁶⁸.

Problemy pozostają niezmienione w swojej istocie (działanie pod wpływem błędu czy nacisku), zmienia się natomiast skala – wcześniej mieliśmy do czynienia z problemem szczególnym, jednostkowym, zaś obecnie ten problem po-

⁶⁶ G. De Geest, M. Kovac, *The Formation of Contracts*, s. 119–120.

⁶⁷ R. Brownsword, *The E-Commerce Directive*, w: *European Contract Law* (ed. S. Grundmann), s. 169–172.

⁶⁸ Możliwość wywarcia przez przedsiębiorcę wpływu na decyzję konsumenta poprzez wszelkiego rodzaju nacisk, perswazję, wyzyskanie przewagi technologicznej w celu dotarcia do niego w szczególnej chwili, za pośrednictwem szczególnego kanału komunikacyjnego.

jawia się masowo, jest stałym elementem w stosunkach konsumenckich. Regulacja wad oświadczenia woli została pomyślana jako instrument ochrony indywidualnej, pozwalający rozwiązywać wspomniane problemy tak, by chronić autonomię woli. Jednak obecnie doktryna widzi w tej regulacji narzędzie usuwania nierówności kontraktowej⁶⁹. Tego nowego celu nie da się osiągnąć przy użyciu kodeksowej regulacji wad oświadczeń woli, z uwagi na istotę tych mechanizmów ochronnych. Ochrona indywidualna, uzależniona od subiektywnych, szczególnych przesłanek nie może być narzędziem stosowanym powszechnie do niwelowania skutków zjawisk strukturalnych, niekorzystnych⁷⁰ z punktu widzenia zasad systemu prawa prywatnego⁷¹.

Stosowanie mechanizmów ochrony indywidualizowanej, określonej przy ujęciu pojęć nieostrych, w stosunkach pomiędzy podmiotami o bardzo różnej pozycji rynkowej co do zasady jest niekorzystne dla strony słabszej⁷². Przede wszystkim strona słabsza – konsument – często nie jest w stanie ocenić, czy w danej sytuacji przysługuje mu ochrona, szczególnie jeśli brak jest sztywnego punktu odniesienia (np. ochrona uzależniona jest od spełnienia licznych lub niezrozumiałych dla osoby bez wykształcenia prawniczego przesłanek, brak jest wyraźnie sformułowanych wymogów informacyjnych czy katalogu praktyk wprowadzających w błąd lub stanowiących groźbę).

Podmiotem aktywnym w przypadku ochrony indywidualnej jest właśnie osoba chroniona – w tym przypadku – konsument⁷³. To on musi najpierw zweryfikować wystąpienie okoliczności uzasadniających ochronę, a następnie skutecznie złożyć oświadczenie o skorzystaniu z niej – warunkiem wstępnym opisanych działań jest jednak posiadanie odpowiedniej wiedzy na temat własnych praw i właściwego w danych okolicznościach sposobu ich ochrony.

W przypadku zakwestionowania przez drugą stronę skuteczności oświadczenia o uchyleniu się od skutków prawnych oświadczenia, to konsumenta będzie obciążać ciężar dowodu. Jednak wartość danego produktu lub usługi często okaże się niewielka w porównaniu z czasem i wysiłkiem związanym z postę-

⁶⁹ B. Lewaszkiwicz-Petrykowska, Wady oświadczenia woli, s. 17.

⁷⁰ Na rynku konsumenckim takim zjawiskiem jest pogłębianie się dysproporcji pomiędzy konsumentem a przedsiębiorcą.

⁷¹ P. Miklaszewicz, Obowiązki informacyjne w umowach, s. 208.

⁷² M. Grochowski, Obowiązki informacyjne w umowach, w: Kierunki rozwoju europejskiego prawa prywatnego (red. M. Jagielska, E. Rott-Pietrzyk, A. Wiewiórowska-Domagalska), s. 195.

⁷³ P. Miklaszewicz, Obowiązki informacyjne w umowach, s. 208.

powaniem sądowym oraz możliwymi kosztami⁷⁴. Ewentualne korzyści, które przyniosłoby uzyskanie korzystnego orzeczenia, mogą nie równoważyć nakładów związanych z dochodzeniem swoich praw.

Tym samym należy przypuszczać, że konsumenci będą korzystać z ochrony wynikającej z regulacji wad oświadczenia woli tylko wyjątkowo, w sytuacjach szczególnych. Z tej przyczyny próby wyrównywania asymetrii występujących powszechnie na rynku pomiędzy konsumentem a przedsiębiorcą przy użyciu narzędzi indywidualnych wydają się nietrafione.

V. Ogólny mechanizm alternatywny – próby standaryzacji

1. Uwagi wstępne

Początek XXI w. przyniósł dalsze poszukiwania nowych modeli ochronnych. W prawie konsumenckim pojawiły się narzędzia ochronne nieindywidualne, oderwane od konkretnych okoliczności dotyczących osoby słabszej, mające chronić pożądane społecznie oczekiwania⁷⁵. „Za doniosłe należy uznać nie to, co jest sprawiedliwe indywidualnie, a więc korzystne jedynie dla oświadczającego, ale to, co jest słuszne w odbiorze powszechnym.”⁷⁶. Dowolność w kreowaniu treści umowy, akceptowalna w obrocie profesjonalnym, nie jest pożądana w sytuacjach, gdy pomiędzy kontraktującymi zachodzą znaczące dysproporcje⁷⁷. Pojawia się postulat narzucenia pewnych standardów minimalnych świadczeń w ramach umów konsumenckich. „Swoboda określenia przedmiotu sprzedaży w sposób dowolny pozwala wtedy na faktyczne pozbawienie konsumenta ochrony, który kupuje towar opisany jako pozbawiony cech niekiedy niezbędnych do normalnego korzystania z tego towaru.”⁷⁸. W rzeczywistości efektywną ochronę umów masowych może zapewnić ograniczenie autonomii indywidualnej konsumentów⁷⁹. Powyższy pogląd stanowi uzasadnienie tendencji do wdrażania ochrony przez standaryzację.

⁷⁴ M. Grochowski, Obowiązki informacyjne w umowach, w: *Kierunki rozwoju europejskiego prawa prywatnego* (red. M. Jagielska, E. Rott-Pietrzyk, A. Wiewiórowska-Domagalska), s. 194.

⁷⁵ W. Kocot, Wpływ Internetu, s. 64.

⁷⁶ *Ibidem*, s. 63.

⁷⁷ F. Zoll, Problem negatywnego uzgodnienia cech rzeczy sprzedanej, s. 168.

⁷⁸ *Ibidem*, s. 169.

⁷⁹ S. Grundmann, *European Contract Law(s)*, s. 188–210; F. Zoll, Problem negatywnego uzgodnienia cech rzeczy sprzedanej, s. 173; M. Jagielska, *Prawo konsumenckie*, s. 29.

Standaryzacja może przyjmować dwie zasadnicze formy. Pierwszą jest odwołanie się do zobiektywizowanych uzasadnionych oczekiwań konsumenta. Drugą może być normalizacja – ustanowienie standardów co do jakości świadczenia i przyjęcie, że skoro przedsiębiorca korzysta z certyfikatu potwierdzającego jakość świadczenia wystawionego przez określony podmiot, to tym samym zobowiązuje się podczas spełniania świadczenia dochować wymogów wyznaczonych przez te standardy.

2. Odwołanie się do zobiektywizowanych oczekiwań konsumenta

Kategoria uzasadnionych oczekiwań zaczęła pojawiać się w prawie europejskim w pierwszych dyrektywach konsumenckich z lat 80. i 90. ubiegłego wieku⁸⁰. W literaturze dotyczącej unijnego prawa konsumenckiego zwykło się pisać o zasadzie uzasadnionych oczekiwań konsumenta, podkreślając równocześnie, że zarówno jej status jak i funkcje są sporne⁸¹. Może mieć ona charakter narzędzia heurystycznego, służącego do analizy i wykładni unijnego prawa konsumenckiego. Może być również postrzegana jako postulat polityczny, pomocny przy ocenie treści poszczególnych norm prawnych i ich wewnętrznej zgodności z głównymi założeniami unijnego prawa konsumenckiego, a także przy wyznaczaniu kolejnych sfer wymagających ingerencji ustawodawcy. Może być widziana jako reguła wykładni oświadczeń woli⁸². Może służyć jako narzędzie określania miernika należytej staranności w danej relacji (szczególnie w przypadku odpowiedzialności deliktowej i umów fiducjarnych)⁸³. Może także pełnić rolę wytycznej podczas wykonywania uprawnień dyskrejonalnych (umownych lub ustawowych), szczególnie w przypadku umów asymetrycznych, gdy strona słabsza przystaje na przyznanie stronie silniejszej pewnego uprawnienia, nie dookreślając szczególnych przesłanek skorzystania z niego⁸⁴.

⁸⁰ Art. 6 ust. 1 dyrektywy Rady 85/374/EWG z 25.7.1985 r. w sprawie zbliżenia przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych Państw Członkowskich dotyczących odpowiedzialności za produkty wadliwe (Dz.Urz. UE L Nr 210, s. 29 ze zm.); art. 2 dyrektywy 1999/44/WE; art. 3 ust. 3 dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2001/95/WE z 3.12.2001 r. w sprawie ogólnego bezpieczeństwa produktów (Dz.Urz. UE L Nr 11, s. 4 ze zm.) – tu rozsądne oczekiwania co do bezpieczeństwa.

⁸¹ B. Heiderhoff, *Europäisches Privatrecht*, s. 115–116.

⁸² J. Balarin, *The Principle of Legitimate Expectations*, s. 36.

⁸³ *Ibidem*, s. 36.

⁸⁴ Np. zastrzeżenie prawa do odstąpienia czy zmiany cech lub sposobu świadczenia. J. Balarin, *The Principle of Legitimate Expectations*, s. 36.